

„Začínají žít.“ Převýchova romských dětí jako socialistická kolonizace.¹

Jan Randák (Univerzita Karlova)

ABSTRAKT

Státní politika vůči Romům měla v komunistickém Československu různé podoby. V prvním desetiletí po nástupu komunistické diktatury, tedy v 50. letech, oscilovala mezi dvěma póly. Zatímco první polovinu dekády charakterizují snahy o emancipaci romského obyvatelstva včetně podpory romské kultury, v druhé polovině desetiletí přistupuje státní vládnutí k restriktivním opatřením včetně zákazu kočování. Státem podněcovaná a vítaná emancipace romských spoluobčanů však představovala ambivalentní podnik. Na straně jedné se diktatura ujímala Romů z principiálních ideových důvodů a nabízela jim šanci stát se součástí většinové společnosti. Na straně druhé svůj záměr vyjadřovala diskriminujícím jazykem potvrzujícím mocenskou asymetrii mezi většinovou společností a Romy, který rasistické stereotypy na straně české veřejnosti nejenže nepřekonával, ale naopak spíše potvrzoval.

KLÍČOVÁ SLOVA

Romové, Komunistická strana Československa, převýchova, postkoloniální studia, rasismus

ABSTRACT

State policy towards the Roma took various forms in communist Czechoslovakia. In the first decade after the onset of the communist dictatorship (1950s), it oscillated between two poles. While the first half of the decade is characterized by efforts to emancipate the Roma population, including the support of Roma culture, in the second half of the decade the state government took restrictive measures, including a ban on nomadism. However, the state-encouraged and welcome emancipation of Roma fellow citizens was an ambivalent enterprise. On the one hand, the dictatorship took care over the Roma for fundamental ideological reasons and offered them a chance to become members of the majority of the society. On the other hand, it expressed its intention with a discriminatory language confirming the power asymmetry between the majority of the population and the Roma. At the end, the state did not only fail to overcome racist stereotypes of Czech public, but rather confirmed them.

KEYWORDS

The Roma, Communist Party of Czechoslovakia, re-education, postcolonial studies, racism

Na nové cestě, tak nadepsal v září 1952 režisér a scénárista Jiří Weiss krátkou reportáž ze školy v pošumavském Květušíně, představující tehdy vzorovou instituci péče o vzdělávání romských dětí. K tématu jej přivedla rozhlasová povídka mladého spisovatele Ludvíka Aškenazyho *Dva Gáboři* o dvou Romech, tátovi a synovi, zasednuvších společně do jedné školní lavice. Příběh vyprávěl, kterak oba „přišli na ostravskou stavbu

---

1 Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj a řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Projekt je realizován v rámci výzvy Excelentní výzkum a jeho výstupy jsou určeny pracovníkům výzkumných organizací a studentům doktorských studijních programů.

socialismu, jak se měnili a rostli,“ a jak se mladý Gábor „učil lépe než jeho táta, Gábor velký“ (Weiss 1952: 7).

Weiss usoudil, že by se povídka mohla stát dobrým podkladem k filmovému vyprávění o tom, „jak naše republika řeší cikánský problém“. V časech transformace státu po nástupu komunistické diktatury totiž považoval otázku postavení romských spoluobčanů za podstatnou, neboť „v socialistické společnosti jsou si všichni lidé rovni, ať jsou jakékoliv barvy pleti“. Režisér proto začal jednat. Sešel se s Aškenazym, s nímž se posléze vydali vstříc dalším inspiracím. Vyrazili do Ostravy, zavítali na pražská předměstí. Navštívili krajské národní výbory, obrátili se na ministerstvo vnitra. Setkali se s Romy usedlými, viděli i ty „kočovné, primitivní“, a především na příkladu květušinské školy poznali, jak z řad našeho učitelstva povstali pracovníci odhodláni vyřídit cikánský „problém“ (Weiss 1952: 7).

Weissova působivá reportáž je pouze jedním z řady příspěvků věnovaných situaci Romů v pounorovém Československu. Prakticky všem mediálním hlasům z první poloviny 50. let přitom bylo společné optimistické přesvědčení o možnostech (pře) výchovy romské, primárně dětské populace naplňující emancipační ideály socialistické společnosti. Cílem následujících odstavců věnovaných právě zmíněným počátkům 50. let — důvod časového vymezení bude zřejmý z dalšího obsahu studie — je ovšem upozornit na skutečnost, že vize převýchovy, jejíž mediální obrazy a konkrétní příklad realizace jsou přiblíženy v první části studie, byla v samotných základech obtěžkána „koloniální“ přezíravostí většinové společnosti vůči romským spoluobčanům, jak ji pro odlišné geografické prostředí vylíčil jeden z klíčových myslitelů dekolonizace, Frantz Fanon.² Proto byly rasistické stereotypy na straně české veřejnosti nakonec nikoli překonávány, nýbrž spíše potvrzovány. V některých případech je dokonce přijali za své i sami Romové.³

FABIÁN Z KVĚTUŠÍNA

V říjnu 1953 informovaly *Květy* o blížící se premiéře nového českého filmu „ze života cikánů u nás“ (*Květy* 1953: 1). Stručné sdělení na obálce listu doplňovalo velký barevný obrázek hlavních představitelů snímku, dělníka Fabiána v podání Otto Lackoviče a jeho syna Gézy ztvárněného malým Dušanem Kleinem.⁴ Ani jednu z hlavních postav neztvárnil romský herec.

2 Právě z myšlenek dekolonizace čerpá v názvu zmíněné slovní spojení „socialistická kolonizace“, jež ovšem není svázáno s žádným stejnojmenným a etablovaným konceptem. V tuto chvíli je pouze autorskou inovací nepřímo upozorňující na napětí mezi emancipačním nárokem socialistického režimu a diskriminační praxí doprovázející proklamované úsilí o „osvobození člověka“, jak je líčeno dále v textu.

3 Předkládaná studie nereviduje dosavadní bádání věnované postavení Romů v počátcích komunistického režimu. Obsáhlejší texty Niny Pavelčíkové (Pavelčíková 2004), Matěje Spurného (Spurný 2011), Celie Donert (Donert 2017), či Victorie Schmidt (Schmidt 2015, 2019) chápe primárně jakožto výchozí kontext, v jehož rámci akcentuje jisté aspekty řešení tzv. cikánské otázky v Československu počátku 50. let.

4 Přípravě a realizaci filmu včetně proměny Aškenazyho rozhlasové povídky ve filmový scénář se detailněji věnovala ve své disertaci Věra Adina Šefraná (Šefraná 2012: 205 an.).

Film *Můj přítel Fabián* režiséra Jiřího Weisse a scénáristy Ludvíka Aškenazyho vstoupil do kin nakonec až v prvních lednových dnech roku 1955. S ročním zpožděním, tedy i v měnících se poměrech počínající destalinizace (Donert 2017: 62), ztvárnil snímek příběh převýchovy československých Romů,⁵ jež se v průběhu 50. let stala významnou agendou státu i místních a regionálních lidospráv. Jak předestřel *Pracující dorost*, na osudech otce Fabiána a jeho syna „poznáváme nový poměr k životu a práci těch příslušníků cikánské národnosti, kteří se s vážným úmyslem začleňují jako sta ostatních do pracovního procesu dneška“. Děj vsazený do ostravského budovatelského prostředí „ukazuje růst člověka, ukazuje praktické překonávání všech národnostních a rasových předsudků a přežitků“, tedy „kus cesty našich lidí k socialismu“ (*Můj přítel Fabián* 1954: 232b).

Jímavý příběh, jak jej *Květy* označily, „zakoušl se do mnohých důležitých problémů dneška“ (Goldscheider 1953: 12). Podle *Filmového přehledu* řešilo dílo jednu z dobových palčivých otázek — filmem chtěli autoři „ukázat na rasistické předsudky, které vězí ještě v mnohém z nás ve vztahu k cikánům, a současně dokumentovat, jak naše nová společnost v duchu socialistického humanismu dává cikánům plná politická práva, sociální a kulturní práva, jak se snaží o jejich sociální a kulturní povznesení“ (*Můj přítel Fabián* 1955: 10). Snad i proto stranické *Rudé právo* předpovídalo, že snímek bojující „s přežitky v myšlení lidí“ a ukazující „humanismus našeho společenského řádu, setká se s vřelým porozuměním u diváků“ (Nový český film 1955: 3). Jaký děj měl publikum upoutat?

Angažovaný počin líčí životní proměnu slovenského Roma Fabiána nastoupivšího do party svářeče Josefa Trojana na stavbě Nové huti Klementa Gottwalda v Ostravě Kunčicích. Trojan vracející se z dovolené si na ostravském nádraží všimne skupiny Romů. Mezi nimi postává i Fabián se synem Gézou, jenž drží v ruce papírek a prosí kolemjdoucí o jeho přečtení. Trojan se bezradných Romů ujme a vysvětlí jim, jak dojet na adresu napsanou na lístku. Hluboce se jej přitom dotkne, že ani jeden z nich neumí číst. Rozhodne se proto, že alespoň jednoho z nově příchozích „vytrhne z této zaostalosti“ (*Můj přítel Fabián* 1955: 9). Dalšího dne vyhledá Fabiána a i přes odpor mistra Tereby jej vezme k sobě do party. Fabián se brzy zaučí a jako pracovitý svářeč získává respekt spolupracovníků.

Jenže zatímco Trojan drží nad romským chráněncem výchovnou ruku, jiní Fabiána konfrontují s jeho původem. Především Trojanův prospěchářský spolupracovník Řepka označující Romy za zlodějskou žebrotu a práce se štítící sebranku, se mu posmíval kvůli jeho negramotnosti.⁶ Přes veškerá nedorozumění, Fabianovy osobní pochyby i nástrahy života, včetně alkoholismu, se romský hrdina v závěru snímku mění v nového člověka.⁷

5 V rámci veřejné diskuze o filmu na stránkách *Literárních novin* si Aškenazy postěžoval na byrokratické obtíže při přípravě scénáře, přičemž naznačuje vnější tlaky na výslednou podobu textu. „Hodně dlouho a s poctivými úmysly jsem psal scénář k filmu *Můj přítel Fabián*. Ponechme stranou otázku skutečné hodnoty tohoto filmu, který vznikl za okolností mnohdy dramatičtějších než scénář sám, ale stalo se, že hotový film byl pro některé námitky pozdržen a po celou tuto dobu autorovi nikdo z činitelů státního filmu ani nenapsal, ani nezačal, aby přišel, že by mu soudruzi chtěli říci, co si o tom filmu myslí“ (Aškenazy 1955: 4).

6 Podrobněji psala o filmových postavách ve své disertaci Věra Adina Šefraná (Šefraná 2012: 209).

7 „Hrdina filmu *Fabián* musí bojovat nejen proti zlým návykům, které v něm vypěstoval starý společenský řád, ale proti stejným návykům i u druhých, kteří jej zprvu nedůvěřivě při-

Vedle otce zažívá přerod také syn. Ani jeho cesta k novému životu nebyla bez překážek a rasistických předsudků spolužáků i jejich rodičů. Proměnu z negramotného chlapce utíkajícího před školou v uvědomělého mládence nakonec stvrdilo přijetí rudého šátku a slavnostní pionýrský slib. V závěrečné scéně Fabián v doprovodu syna Gézy a Trojana míří pod nápisem *Naše stavba socialismu* radostně vstříc další pracovní směně.

Snímek se těšil divácké pozornosti, jak informoval dobový tisk (mimo jiné Sekera 1955: 4). Ve fikčním světě literární povídky jednoho začínajícího autora mu byla dokonce připsána ve vztahu k romskému prostředí motivační funkce.⁸ V kinosálech však shlédli diváci film oproti prvním verzím scénáře pozměněný. Finální podoba díla je totiž výsledkem průběžných vyjednávání, a především doporučení i politických tlaků na přepracování jednotlivých, v tom i rasistických scén (Šefraná 2012: 211). Publikum proto zůstalo ochuzeno rovněž o jeden nijak banální dialog. V technickém scénáři filmu rozmlouval zmíněný Tereba s učitelkou Krásovou o jejím úmyslu otevřít večerní školu pro negramotné Romy. Během hovoru pochybovačný mistr mladé pedagogce předhodil: „*Já se na ně dívám už třicet let a řeknu vám jedno: rasa je rasa.*“ Krásová reaguje přesvědčeně: „*Já myslím, že z nich bude to, co z nich uděláme*“ (Šefraná 2012: 212).

A právě učitelčin pedagogický optimismus spojuje Weissův snímek s konceptem převýchovy reprezentovaným veřejnosti známou romskou „Školou Míru“ v Květušíně.⁹ Na VI. celostátní konferenci školských pracovníků v červenci 1951 totiž její ředitel a učitel v jedné osobě Miroslav Dědič obdobně prohlásil, že vychovatelný je každý člověk (Šebová 2009: 136). V tomto pevném přesvědčení také vedl květušínské vzdělávání mladých Romů a Romek. O občasném užívání násilí vůči dětem i jejich rodičům média samozřejmě nepsala (Šebová 2009: 98).

Ráznost pedagogické péče však byla ve své době obhajována. Podle Weissovy reportáže totiž květušínské Romové nechtěli v prvních chvílích pochopit význam kulturního života a vzdělání. Proč prý brát dětem volnost a učit je něčemu, co jejich rodiče nepotřebovali? Není divu, že se některé děti školní docházce nejprve bránily a utíkaly domů. I přes výhrůžky a nadávky ze strany rodičů však pedagogové vytrvali. V roce 1952, tedy po dvouleté práci, „*má už květušínská škola kádr žáků, kteří učitelé pomáhají přesvědčovat nováčky a udržovat kázeň.*“ Weiss proto mohl květušínské zařízení prohlásit za důkaz síly socialistické myšlenky a touhy „*povyšit a umocnit tu nejkrásnější věc na světě: člověka*“ (Weiss 1952: 7).

S počátkem 50. let mířilo k veřejnosti optimistické poselství — změna je nejen žádoucí, ale především možná. Ba co víc, již se děje! Přesvědčení sdílely i další listy, výchova romských dětí totiž patřila k relativně frekventovaným tématům denního

---

jímají mezi sebe. Je to velká zkouška pro obě strany, jež nemůže skončit jinak než vítězně“ (Malina 1955: 4).

8 „*V Děčíně hráli film „Můj přítel Fabián“, příběh o novém životě cikánů. A nebylo snad jediného cikána ve městě, který by film neviděl! — jednou i vícekrát. Na Michala film mocně zapůsobil, přemýšlel, co v něm bylo dobrého. Pak se rozhodl a s několika jinými cikány se přihlásil do večerní školy. O ničem se tehdy mezi cikány nehovořilo, jen o Fabiánovi, o škole, o tom novém, co přijde*“ (Plecitý 1955: 109).

9 Titul „Škola Míru“ ústavu přidělilo jako jednomu zařízení v republice ministerstvo školství (Šebová 2009: 52).

tisku i oblíbených časopisů pracujících mimochodem s obrazotvornost budícím jazykem. Například *Vlasta* přinesla v polovině roku 1952 reportáž o květušinských dětech příznačně nadepsanou *Začínají žít* (Weissová 1952: 7). Totožný název byl stejného roku nadepsán i nad článek v *Obraně lidu* pojednávající o výchovných úspěších jisté učitelky z romské školy na východním Slovensku, která děti „vrací životu, našemu světu“.¹⁰ Ten samý list přinesl taktéž reportáž věnovanou květušinské škole, v níž Romové „přestali být vydeděnci lidské společnosti“ (Černý 1951: 5).¹¹ A třeba článek o výchově romských dětí tentokrát v Trutnově na stránkách *Vlasty* sliboval na pozadí barvitěho líčení romské primitivnosti, že *Roste nová cikánská generace*.¹²

Jenže jaké příběhy se vlastně mohly skrývat za plakátovou podobou romské převýchovy, jakou vnucuje dobový filmový i publicistický projev?

ŽATECKÁ MIKROHISTORIE

V říjnu 1950 doputoval na Předsednictvo vlády republiky Československé dopis z Okresního národního výboru v Žatci. Pražské ústředí v něm bylo informováno o neuspokojivé situaci žateckého okresu, v němž kvůli nedostatku pracovních sil v zemědělství „bylo nutno získat pracovníky z řad cikánských přistěhovalců“. Usídlením romských rodin ovšem zdejšímu ONV vznikl problém se školní docházkou jejich dětí.¹³ V samotném Žatci byly nadto ulice „v předvečerních hodinách přeplněny žebrajícími cikánskými dětmi“.¹⁴ Na venkově „zase máme zjištěno mnoho případů zaměstnávání

10 Za pozornost stojí celý citát: „Cikáni v těch osadách, kde bílá učitelka zapustila kořeny lidského poznání, se vrací životu, našemu světu. Už nevyskakují strachy z jedoucí košické elektriky, když měli jít k lékaři. Už umí napsat prostý dopis. Už si přečtou plakát, volající nové pracovníky na Hutní kombinát“ (Kašpar 1952: 6).

11 O škole se navíc hovořilo v celostátním rozhlase (Z našich rozhlasových 1951: 4), do Pošumaví mířily rozličné návštěvy a delegace z řad politiků či učitelů (Šebová 2009: 95).

12 „Děti neznaly ani nejzákladnější pravidla hygieny a životosprávy. Nevěděly ani pořádně, jak zacházet s mýdlem, o kartáčku na zuby již ani nemluvě. Neuměly používat klosetů a kapesníků. Šaty nebyly vůbec látané. Nosily se tak dlouho, až s malého majitele skutečně spadly. Utržený knoflík se nahrazoval provázkem nebo klacíčkem. Děti i domácnosti byly zamořeny hmyzem“ (Majerová 1951: 9).

13 Na sociálním referátu úřadu údajně dobře znali „těžkosti spojené s podchycením tohoto stále se stěhujícího živlu“. Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 1.

14 NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 1. Žebrající romské děti byli pravděpodobně běžnější praxí, jak ukazuje i informace ze severočeských Litoměřic, kde byl navržen k předání do ústavní péče jistý němý chlapec: „Zatím se pouze potuluje po ulici a žebra, neb sbírá pro matku nedopalky cigaret /špačky/. V bytě není o synka dostatečně postaráno, neb tam chovají králíky a kuřata.“ Státní okresní archiv Litoměřice/Lovosice, fond Okresní národní výbor Litoměřice, kart. 730, Z okresní koordinační komise pro národnostní otázky při ONV v Litoměřicích, Péče o občany jiné národnosti, Litoměřice, dne 15. září 1952.

cikánských dětí těžkou prací“. Ve snaze postavit „cikánské děti na úroveň naším dětem“ proto v rámci okresního orgánu padlo rozhodnutí zřídit ve městě školu pro romské děti včetně internátu.¹⁵

Romské děti ovšem představovaly organizační výzvu nejen pro žatecký ONV. Nepřehlédnutelným aspektem vývoje Československa po druhé světové válce se stala zásadní proměna skladby populace země. Mohutnému pohybu samozřejmě vévodil odsun německo-jazyčného obyvatelstva. Do republiky naopak mířili repatrianti včetně reemigrantů z Volyně (Spurný 2011: 237 an.). S vidinou obživy či lepšího bydlení zamířili do české části republiky slovenští Romové. Nejprve po stovkách, posléze po tisících směřovali do uvolněného pohraničí a velkých měst. Do českých zemí tehdy přišlo zhruba 15 až 20 tisíc Romů (Spurný 2011: 239). A třebaže se část z nich po čase vracela zpět, v hledáčku českých úřadů i veřejnosti se ocitla tzv. cikánská otázka (Spurný 2011: 239).

Budovat socialismus znamenalo utvářet šťastnou přítomnost a budoucnost „dnešních i příštích generací“, jak deklaroval v úvodu IX. sjezdu KSČ v květnu 1949 ministr vnitra Václav Nosek (Protokol řádného sjezdu 1949: 32). Nástup komunistického režimu se proto nesl mimo jiné ve znamení příslibu uskutečňování spravedlivějšího řádu pro všechny, v němž bude vykořisťování člověka člověkem definitivní minulostí (Ústava Československé republiky 1950: 9). Lepších časů se měli dočkat i českoslovenští Romové, tolik prý zkoušení meziválečným buržoazním státem.¹⁶ Pokud lze tedy pro tuzemské poválečné poměry hovořit o společnosti v pohybu, v případě romského etnika je třeba myslet i na dynamiku sociální — na programu radikálního přetváření země byl socialistickou morálkou založený posun romských spoluobčanů na společenském žebříčku.

Zájem o romské prostředí měl však vedle ideových důvodů i pragmatickou tvář. Podle sdělení přípisu byl třeba žatecký okres v případě pracovních sil na Romech vložene závislý. Žatečtí dokonce evidovali obce, „kde jest až 90 % cikánských obyvatelů“ a pouze „na jejich práci je závislý chod Československých státních statků. Jest jistě známa nestálost těchto pracovních sil, a proto s ní ve značné míře jde fluktuace, kterou chceme svým zákrokem u dětí odstraniti“.¹⁷

Nikoli pouze objekt státního výchovného úsilí, nýbrž rovněž prostředek ukotvení rodičů v místech pracovní potřeby, právě i tak lze nakonec identifikovat romské školáky — děti školou povinné se v úřední logice staly nástrojem kontroly (pohybu a života) dospělých Romů, jejichž pracovní síla v procesu intenzivní hospodářské pro-

15 Jelikož „cikánské děti i když se podaří přinutiti rodiče k jejich návštěvě školy, velmi brzy ze školy utíkají, jednak pro odpor ostatních dětí, jednak pro vrozené tuláctví se pro normální školu nehodí,“ NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 1.

16 „Buržoasie nemohla nikdy pochopit mentalitu cikánů a z toho vyplývalo i její řešení cikánské otázky, které se omezilo takřka výhradně na ochranu ostatní lidské společnosti proti cikánským „špinavcům, zaostalcům a příživníkům.“ (Jamnická 1955: 106). Programové vymezování se vůči prvorepublikovému zanedbávání a útisku Romů se stalo pevnou součástí emancipačního narativu pounorového režimu (Spurný 2011: 250).

17 NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 1.

měny země, notabene poznamenané úbytkem obyvatel v pohraničí, neměla zůstat nevyužita.¹⁸ Vždyť i filmový Fabián přijíždí do Ostravy za prací.

Že v případě plánu udržet prostřednictvím dětí romské pracovníky na místě nešlo o naivní idealismus, potvrzuje další sdělení žateckého orgánu pražské vládě: „*Již na jaře letošního roku vznikl nám problém, jak si udržeti tyto pracovní síly na trvalém působišti a zajistit si jejich důvěru.*“ Po jednání zainteresovaných složek lidosprávy bylo rozhodnuto zorganizovat pro romské děti doučovací „soustředění“ v severočeské obci Soběsuky. Z pohledu žateckého úřadu se akce osvědčila, „*máme zajištěnu důvěru alespoň několika rodin a jejich sledováním jsme zjistili, že zůstávají trvale na svém působišti*“.

Povzbudivá skutečnost vedla úřad k přesvědčení, že „*i u ostatních cikánských rodin si můžeme vybudovati tuto důvěru a zabrániti tak neustálé fluktuaci pracovních sil*“. Dopis, který byl vlastně žádostí o finanční subvenci pro zřízení internátu pro romské děti, končil výmluvně: „*Předkládáme Vám tuto žádost a v zájmu našeho okresu, spokojenosti občanstva a zajištění samotných cikánských dětí pro lidskou společnost žádáme o finanční a hmotnou pomoc.*“¹⁹

Jak tedy proběhl pobyt v Soběsukách, který byl pro některé romské děti prvním intenzivnějším setkáním s dominantní kulturou a veřejnou, tedy nerodičovskou autoritou?

Výchovně-vzdělávací „soustředění“ se uskutečnilo ve dvou turnusech a rozhodně nikoli bez problémů. Pro pobyt se podařilo získat patnáct dětí ve věku od 6 do 12 let.²⁰ Již samotný nástup k pobytu se nesl v symbolickém duchu očištného nakročení do civilizované společnosti. Po nutné zdravotní prohlídce byli chlapci ostríhání dohola, děvčatům byly zkráceny vlasy. Děti byly rovněž „*odhmyzeny*“. Po koupeli a převléknutí do čistých šatů následoval přesun do zotavovny zřízené v budově bývalé školy v Soběsukách.²¹

Účastníci „soustředění“ se v dalších dnech ocitali v dosud neznámých situacích. „*Mladší děti nechápaly tak rychle, jako starší. Prvních 14 dnů bylo věnováno hlavně kolektivnímu soužití v rámci zotavovny.*“ Především na počátku pobytu se prokázala „*v určitém směru kolektivnost, přesto, že tu a tam se projevovala silnější individualita jedinců,*

18 „*Důležitým prostředkem pro převýchovu cikánů je získání dětí — zejména pro uspořádanější způsob života — neboť děti mohou účinně působit na své rodiče a jiné dospělé cikány*“ (Úprava poměru osob 1952: 153).

19 NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 1. Podobně „*Uvážíme-li, v jakých poměrech cikánské děti ve svých domovech dosud mnohde žijí, vidíme, jak mnoho úkolů, o které je u ostatních dětí řádnou rodinnou výchovou práce pedagogů ulehčena, spočívá na naší škole. Naše jednotná škola, která si vzala za úkol vychovat nejen gramotného občana, ale nového, pravdivého, uvědomělého člověka, nesmí se pozastavit a také se nepozastavuje nad touto svou novou velkou povinností. Důležité je však dostat cikánské děti pod vliv této školy, dosáhnout jejich řádné školní docházky*“ (Jamnická1955: 95).

20 Úřady litovaly, že ne všechny rodiny do projektu vstoupily. Některé se totiž „*odstěhovaly zpět na Slovensko z důvodu, že najednou dostaly nějaký strach ze školení svých dětí*“. NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 2.

21 NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 2.

kteřá snad byla podmíněna pudem sebezáchovy, což se projevilo hlavně při jídle“.²² Pudovost romských dětí, které si ostatně všímala i dobová pedagogika,²³ se ukázala i v samotném procesu výuky. V rámci učení byla pozornost věnována jednodušším počtům a českému jazyku, konkrétně psaní a čtení, přičemž „početní úkony šly dětem rychleji, snad vlivem opět pudu sebezáchovy. Ve psaní byly zjištěny u některých dětí /starších/ určitá pokročilost, neboť dovedly snadno napodobovat tahy jednotlivých písmen i před jejich výukou“. Vedle toho byla výchova zaměřena na pěstování hygienických návyků. Starší měly pomáhat mladším s úklidem ložnic i třídy. Děti byly rovněž upozorněny, „že veškeré věci, které dostaly, dal jim náš stát a že povinností je tyto věci šetřit a udržovat v pořádku“. Za poznámku žateckým stálo, že sešity dětí „se vyznačovaly určitou čistotou“.²⁴

V rámci organizovaného kolektivního života v ozdravovně představovala zpočátku pro řadu dětí problém kázeň. „Můžeme říci, že první dva dny jsme byli bezradní, než jsme poznali osobitost jednotlivých dětí.“ Nakonec se však podařilo dosáhnout toho, že „i děti po vysvětlení, že není pro nás dobré, když budou ve volném čase se chodit podívat domů“, dospěly k přesvědčení, „že i když je volali domů, aby si šly pro nějaký pamlsek, který jim zakoupili, nešly s poukazem, že nechtějí, že mají dostatek jídla i ovoce“.²⁵

Zřejmá konkurence vůči rodičům však vedla i k nepříjemným konfrontacím. Tak si jednoho večera přišli pro potomky tři otcové. Se znalostí jejich mentality „propustili jsme děti a pátrali jsme po tom, proč si rodiče byli pro své děti.“ Důvodem byla obava otců a matek, „že prý děti chceme jim odvést do Ruska“.²⁶ Při uzavírání prvního turnusu však přece mohli organizátoři zkonstatovat, že „byli se rodiče s námi rozloučiti, poděkovat za péči, kterou jsme věnovali jejich dětem“. V některých případech dokonce matky se slzami v očích vyjádřily přání, „abychom i příště jejich dětem poskytli možnost kolektivní výchovy a rekreace“.²⁷

První příležitost k zhodnocení úspěšnosti akce přinesl začátek druhého turnusu. Vedle nových dětí se totiž do dalšího „soustředění“ zapojili rovněž účastníci prvního běhu. Na první pohled přítom bylo zřejmé, jaký je mezi skupinami rozdíl. A ani tentokrát se komunikace s některými rodiči neobešla bez problémů. „V jednom případě byl nám i otec dětí, které ještě nebyly v zotavovně zle vyčinit a že nám děti do zotavovny nedá za nic na světě. /Totiž užili jsme k náboru rodičů dětí, které již u nás byly a příklad našich čistých dětí a jejich dětí — špinavých./“ Otců však vzdor nebyl nic platný. Děti „obíhaly kolem zotavovny a říkaly, že by i ony šly do zotavovny“. Vychovatelé je proto pozvali k obědu i odpoledním hrám. „Večer přišla jejich matka a žádala nás, zda bychom je vzali. Nechali

22 NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 2.

23 „Jisté je, že cikánské děti žijí více pudově než ostatní děti a jsou v některých směrech primitivny. To je ovšem vliv prostředí, v kterém žijí“ (Cikánské děti ve zvláštní škole 1949: 82).

24 NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 2.

25 NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 2.

26 NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 2.

27 NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, Zhodnocení první rekreace pro cikánské děti v okrese Žatec, s. 1.

*jsme si je u sebe a i ony se plně zapojily do kolektivního spolužití.“ Sám otec se po týdnu přišel omluvit a „přímo nám děkoval za to, že se o děti tak staráme“.*²⁸

V místních podmínkách akce splnila svůj účel. *„Vlivem péče i dobrého pracovního výdělků slíbili nám někteří rodiče, že se u nás trvale usídlí, budeme-li i nadále je podporovat a pomáhati jejich rodinám k lepší budoucnosti.“* S odkazem na pravidelnou školní docházku si na okrese pochvalovali i výchovný efekt podniku.²⁹ Triumf organizátorů byl dovršen ve chvíli, kdy údajně z popudu některých romských rodin *„uvažuje lidospolupráva zříditi internát pro školní mládež cikánského původu, aby jim umožnila lepší a snazší návštěvu školy a i částečně je zbavila vlivu rodiny, který na děti neblaze působí“*, protože *„pronikání sociálního uvědomění a kázně do těchto rodin jest velmi těžké“.*³⁰

Státní politika vůči Romům nepředstavovala v průběhu 50. let jednolitou agendu. Jak líčí Matěj Spurný, v závislosti na jejich aktérech včetně úřadů a ministerstev oscilovala mezi dvěma póly. Hlavně v první polovině desetiletí lze registrovat snahy o emancipaci romského obyvatelstva včetně podpory romské kultury vyjádřené směrnicí ministerstva vnitra č. 13 z 5. března 1952 Úprava poměrů osob cikánského původu. V druhé polovině dekády se však státní vládnutí kloní k restriktivním opatřením, jejichž primárním cílem byla řízená a důsledná asimilace Romů, jak avizovalo usnesení ÚV KSČ O práci mezi cikánským obyvatelstvem v ČSR z 8. dubna 1958. V rámci této snahy záhy došlo i na zákaz kočování, jenž byl vyhlášen zákonem na podzim 1958 (Spurný 2011: 266 an, detailně 274–276).

Volání po převýchově spojené s vizí integrace rovnoprávných Romů do většinové společnosti proto zohledňuje pouze jednu z podob státního zacházení s romskými spoluobčany. Nutno zopakovat, že dominující počátku 50. let. V porovnání s pozdějšími restrikcemi, včetně sterilizace romských žen se může na první pohled jednat o politiku progresivní. Jak nicméně upozorní další odstavce, proklamovaný (socialistický) humanismus měl zřejmé limity.

ČERNÁ KŮŽE, BÍLÉ MASKY?

Pokud socialistické zřízení *„přebírá cikána, negramotného a zaostalého člověka, do svých rukou, aby z něho vytvořilo rovnoprávného, zdravého a čistého člověka“*, pracujícího pro dobro kolektivu, představuje jedinou cestu jeho proměny převýchova dospělých i dětí (Šebová 2009: 55). Zpráva o květušínské škole velitele Vojenského újezdu Boletice

28 NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, s. 2.

29 *„Všechny děti, které byly v Soběsukách, přišly do školy a jejich docházka jest pravidelná, což nebylo před tím, po případě jako v Soběsukách, děti vůbec do školy nechodily. Kázeň ve škole jest dobrá u těchto dětí, neboť poznaly život v uspořádaném kolektivu a jeho zákon.“* NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, Zhodnocení první rekreace pro cikánské děti v okrese Žatec, s. 1–2.

30 NA, fond Ministerstvo informací, inv. č. 45 — Odb. I Cikáni 1950–1951, Zřízení školy a zvláštního domova dětského pro těžko vychovatelné cikánské děti v Žatci, Zhodnocení první rekreace pro cikánské děti v okrese Žatec, s. 2.

Josefa Pohla potvrzovala stanovisko (nejen) žateckého ONV. A zatímco psal armádní činitel v případě Romů o možná zaostalých či negramotných, ale přece lidech, žatečtí horovali přímo pro zajištění romských dětí pro lidskou společnost. Objekt výchovných snah tak z romského prostředí činila jemu automaticky připisovaná pudovost, primitivnost či asociálnost³¹ — vize převýchovy nesená emancipačním étosem komunistické diktatury byla argumentována degradujícími obrazy Romů.³²

Platilo to i v případě společenské osvěty. Přestože chtěl třeba Weissův filmový příběh bojovat proti rasovým předsudkům,³³ v představách většinového publika mohl činit pravý opak. Jak tvrdil v případě de/kódování mediálních sdělení teoretik kulturních studií Stuart Hall (Hall 2005: 41–58), publikum není v přijímání jemu adresovaných informací pouze pasivním příjemcem.³⁴ V souladu se záměry původce je jistě může vnímat doslovně. V úvahu však připadá i jejich opoziční čtení, jež nakonec potkalo i Weissův počín.

31 Frantz Fanon v případě kolonizovaných domorodců: „*Tento manicheismus občas dovádí svou vlastní logiku až do krajnosti a kolonizovaného jednoduše odlišit. Přesněji řečeno, udělá z něj zvíře. A tím pádem kolonizátor, jakmile hovoří o kolonizovaném, používá čistě zoologickou terminologii. Dělal se tak narážky na lezení po stromech, o výparech z domorodých sídel, o stádech, pachu, hemžení se, páření se, posuncích.*“ (Fanon 2015: 64). Velitel Vojenského újezdu Boletice Josef Pohl o poměrech mezi Romy, jež jej podnítily k založení květušinské školy: „*Prohlédl jsem si přibytky tamního obyvatelstva. Nelze říci, že šlo o byty. V místnosti bydlelo několik osob ve změti hadrů, slámy a sena. Polorozbořená kamna plnila místnost tmavým kouřem, a tak ve špinavém, zhoubném prostředí žili dospělí se svými dětmi (...). Promlouval jsem na děti. Byla to ustrašená, zdívčelá stvoření zamořená cizopasníky, nemytá a polooblečená v haděrkách (...)*“ (citováno podle Spurný 2011: 259, respektive Šebová 2009: 54). Podle Jamnické se mohli povrchní lidé dokonce tázat: „*Budou z nich lidé?*“ (Jamnická 1955: 105).

32 Identifikace romského prostředí mimo jiné i prostřednictvím nekulturnosti, absence hygienických návyků případně vrozeného tuláctví vyvolává opodstatněné asociace s označováním domorodců ze strany kolonizátorů, jak ji v předmluvě k jedné z publikací Franze Fanona předestřel Jean-Paul Sartre (Fanon 2015: 45).

O zvěčňování druhých v rámci postkoloniální teorie psal více Ondřej Lánský (Lánský 2014: 42). Konkrétně například v kritické reflexi filmu *Můj přítel Fabián* v Literárních novinách: „*Kromě toho nám film předvádí v rozsáhlých a častých scénách to nejtemnější, co je uloženo v cikánské duši a dost nezdůrazňuje nejkrásnější vlastnosti Cikánů, jejich smysl pro právo, hrdost a rodovou věrnost*“ (Sekera 1955: 4).

33 „*Paradoxně řečeno, událost se nejprve musí stát „příběhem“, aby se mohla stát komunikační událostí*“ (Hall 2005: 43).

34 Hall rozlišoval tři hypotetické způsoby čtení (mediálních) sdělení adresovaných publiku. Doslovné rozumění a přejímání informací, a tedy i akceptování ideologie obsažené ve sdělení (zjednodušeně zakódované) označil za postoj *dominantně-hegemonický*. V druhém postoji *vyjednáváného kódu* aktér chápe, co je sdělováno, a zaujímá k němu ovšem vlastní autonomní postoj: „*Dekódování v rámci vyjednané verze obsahuje směsici adaptivních a opozičních prvků: připouští legitimitu hegemonických definic činit svrchovaná označení (abstraktní), zatímco v omezenější, situační (situované) rovině si vytváří svá vlastní základní pravidla — připouští výjimky k pravidlu. Souhlasně přitakává privilegovanému postavení dominantních definic událostí, ponechává si ovšem právo vyjednat jejich aplikace na „lokální podmínky“, na své vlastní společné postoje*“ (Hall 2005: 56). Třetí postoj označil za *opoziční kód*, kdy aktér dekoduje sdělení opačným způsobem (Hall 2005: 54 an).

Totíž na stránkách *Literárních novin* jeden z hodnotitelů filmu autorům vyčetl, že kvůli povrchnosti snímku musel mít divák chvílemi pocit, „že má pravdu mistr Tereba a inženýr Krása, kteří Cikány pohrdají, a proto nevěří ani v jejich charakter ani v jejich schopnosti“. Vedle Fabiánů prý film ukazuje jiné Romy jako hudebníky a tanečnice či povaleče a opilé kumpány bez zájmu o veřejné dění.³⁵ Rovněž Fabiánova proměna, respektive duševní boj přerodu předcházející, se podle kritika zdál „soudnému divákovi nepravdivým“. Pokud tedy *Můj přítel Fabián* plní kina, pak jen proto, že v něm diváci „vidí Cikány, jak si je uchovali ve vědomí z minulosti“ (Sekera 1955: 4). Nikoli ideologicky preferované čtení filmu bourající předsudky, nýbrž naopak potvrzení rasistických stereotypů, právě takové mohlo být nakonec sdělení díla ve vztahu k Romům.

Záměr a první pokusy o realizaci převýchovy Romů nebyly vyústěním dialogu rovnocenných partnerů hledajících společnou řeč, nýbrž agendou „socialistické kolonizace“ předepisující druhým prostřednictvím ostouzejícího jazyka vlastní hodnoty a normy. Ne Romové sami, ale zástupci většinové „bílé“ kultury chtějí definovat a naplňovat jejich lidský úděl. Ve vztahu k Romům takto socialistický humanismus odhaloval svou mocenskou povahu — veřejné prisuzování degradující identity romským spoluobčanům ukazuje na asymetrii ve vztahu mezi většinovým a menšinovým prostředím. V genealogii ideje emancipující převýchovy se proto vyjevují struktury rasistického myšlení.

Knihu *Nejsou jako my* o české společnosti a menšinách v pohraničí otevřel Matěj Spurný sdělením připisaným romským pamětníkům: „Komunisti z nás udělali lidi.“ I když autor výrok relativizoval následným konstatováním, že se najde řada Romů, kteří budou naopak tvrdit, že komunisté jim vzali svobodu, přece část Romů vzpomínala na počáteční roky komunistické diktatury jako na období, během něž „se z nich konečně stali rovnoprávní členové lidské společnosti (...)“ (Spurný 2011: 9). Jenže co znamená tento fakt v kontextu dobového přesvědčení, že lidství Romů je možné pouze v rámci dominantní bílé kultury? Co se skrývá za tvrzením samotných Romů, že lidmi se stali až díky komunistům? Zkrátka co vše vnucuje skutečnost, že degradující mluvu socialistické převýchovy nakonec sdíleli i (někteří) Romové?

Sociální realita je prostředkována jazykem (Landwehr 2004: 10). Řeč proto není pouze nevinným, hodnotově neutrálním nástrojem popisu objektivně poznatelného vnějšího světa, nýbrž konstitutivním prostředkem, jenž okolní realitu z aktérova pohledu utváří. Opakování ponižujících obrazů Romů doprovázejících optimistické vize jejich převýchovy, dehonestující představy o romském prostředí ve veřejnosti nikoli vyvracelo, nýbrž mohlo nadále udržovat v oběhu a tím i potvrzovat. Pokud navíc byly především romské děti *na nové cestě, byly vraceny* či *zachraňovány pro lidství*, teprve směřovaly k budoucí metě. Stávající realita reflektovaná třeba i učiteli, úřady i autory osvětových textů však byla líčena, mnohdy vskutku barvitě, jakožto asociální, nehygienická, nekulturní. Zkrátka zavrženíhodná. Jazyk tzv. cikánské otázky tak nepřestával být ve svém výsledku rasistický — být Romem znamenalo zůstat a přes veškerou individuální snahu méněcenným.

35 Ve filmu „nevedou osamělé skupiny Cikánů svůj specifický život a nemají starost o obživu svých rodin. Ani ti v Kunčicích. Nesoudí náš život, nemají svůj osobitý názor na naši práci a její smysl, a jejich zkušenosti ze styku s námi nejsou ani žádne“ (Sekera 1955: 4).

Z pohledu Romů ovšem nemuselo jít o nepřekonatelnou překážku, neboť aktéři nejsou bezbranně podřízeni diskurzům (Sarasin 2003: 20). Jako jedinci měli možnost volby, jak diskursivně utvářené dehonestující identifikaci uniknout, třebaže šlo o eventualitu ve vztahu kolektivní romské identity ošemetnou, jak mimo jiné ukazuje (princiálně nijak odlišná) zkušenost jednoho z myšlenkových vůdců dekolonizace, v úvodu zmíněného Frantze Fanona.

„Hovořit nějakým jazykem znamená přijmout určitý svět, určitou kulturu“ (Fanon 2011: 65). Fanon dobře věděl, že v případě koloniálního panství představuje jazyk klíčový prostředek útlaku, ale i asimilace: „Každý kolonizovaný národ“ se podle něj „definuje vzhledem k jazyku civilizujícího národa, tedy metropolitní kultury. Kolonizovaný člověk unikne ze své divočiny tím spíš, čím lépe si osvojí kulturní hodnoty metropole. Bude tím bělejší, čím jednoznačněji zavrhne své černošství a divočinu“ (Fanon 2011: 53). Stát se rovnocenným člověkem znamenalo přijmout za svou dominantní kulturu, tudíž nasadit ve Fanonově podání na černou kůži bílou masku.³⁶ V případě československých Romů však znamenalo nasazení bílé masky zároveň přijetí kategorizující perspektivy nás a druhých. V důsledku nešlo o nic menšího než akceptování rasismu dominantní většiny ze strany samotných Romů.

Že nejde ve vztahu k československým Romům o pouhé teoretizování, potvrzuje jedna ze zpráv o řešení tzv. cikánské otázky v Ústeckém kraji. V listopadu 1951 byl Krajský národní výbor informován litoměřickým ONV o případu jistého Roma, který po příchodu do Litoměřic na jaře 1948 pracuje jako dělník a „na svém pracovišti se velmi osvědčil, takže jeho výdělek jest dosti veliký“. Uspořádané byly taktéž jeho rodinné poměry, „takže dnes velmi nerad na svůj původ vzpomíná“. Romův bezproblémový život ocenili litoměřičtí přidělením rodinného domu do vlastnictví, o který se prý pečlivě staral.

Nebyla to ovšem jediná odměna, jíž se dotyčnému dostalo. Nadřazené krajské instituci byla navíc adresována výmluvná prosba: „Protože jeho dnešní vystupování na veřejnosti nikterak nenasvědčuje jeho původu, vyslovuje jediné přání, že nechce býti nikde jmenován a že má být ponechán s jeho rodinou v klidu.“ Proto také žádal referent ONV pro vnitřní věci a bezpečnost, „aby vzhledem k přání jmenovaného nebylo o jeho původu nikde psáno“.³⁷ Méněcennost byla zažrána pod kůži, glosoval by Fanon (Fanon 2011: 48).

Státem podněcovaná a vítaná emancipace romských spoluobčanů počátků 50. let představovala ambivalentní podnik. Na straně jedné se diktatura ujímala Romů z principiálních ideových důvodů a nabízela jim šanci stát se součástí většinové společnosti. Na straně druhé svůj záměr halila do diskriminačního kolonizujícího jazyka potvrzujícího mocenskou asymetrii mezi většinovou společností a Romy. Víze romské převýchovy jakožto jeden z aspektů socialistické emancipace člověka tak nakonec potvrzuje poúnorovou diktaturu v prvních letech jejího trvání jako ambiciózní dítě modernity rozvržené v univerzalistickém, a tedy i totalitarizujícím osvětlenství (Adorno — Horkheimer 2009: 36).

³⁶ Nejde samozřejmě o bezvýhradné nadčasové pravidlo, jak například ukazuje univerzitní kariéra a politická angažovanost Stuarta Halla.

³⁷ SOkA Litoměřice/Lovosice, fond Okresní národní výbor Litoměřice, kart. 730, Cikánská otázka, Cikánská otázka v kraji Ústeckém — zpráva, 12. 11. 1951.

ARCHIVNÍ PRAMENY:

Národní archiv, fond Ministerstvo informací.

Státní okresní archiv Litoměřice/Lovosice, fond
Okresní národní výbor Litoměřice.

LITERATURA:

- ADORNO, T. W. a HORKHEIMER, M.
Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty.
Praha: OIKOYMENH, 2009. ISBN 978-80-7298-267-7.
- AŠKENAZY, L. Chceme filmy vzrušující a burcuující. *Literární noviny: Týdeník pro kulturně politické a umělecké otázky.* Praha: Svaz československých spisovatelů, 23. 7. 1955, 4(30), s. 4. ISSN 0459-5203.
- Cikánské děti ve zvláštní škole. *Nápravná pedagogika: časopis pro pedagogické, zdravotní a sociální otázky mládeže vyžadující zvláštní péči.* Praha: Spolek pro péči o slabomyslné, 04.1949, 25(3-4), s. 81-82.
- ČERNÝ, J. Vojáci cikánským dětem. *Obrana lidu: list Československé armády.* Praha: Naše vojsko, 13. 9. 1951, 5(216), s. 5. ISSN 0231-6218.
- DONERT, C. *The rights of the Roma: the struggle for citizenship in postwar Czechoslovakia.* Oxford: Oxford University Press, 2017. ISBN 978-1-107-17627-0.
- FANON, F. *Černá kůže, bílé masky: postkoloniální myšlení I.* Praha: Tranzit, 2011. ISBN 978-80-87259-12-2.
- FANON, F. *Psaní této země: postkoloniální myšlení V.* Praha: Tranzit, 2015. ISBN 978-80-87259-27-6.
- GOLDSCHIEDER, F. Můj přítel Fabián. *Květy.* Praha: Rudé právo, 29. 10. 1953, 3(44), s. 12. ISSN 0023-5849.
- HALL, S. Kódování/dekódování. *Teorie vědy: časopis pro mezioborová zkoumání vědy.* Praha: Ústav teorie a historie vědy ČSAV, 2005, 14(27)(2), s. 41-58. ISSN 1210-0250.
- JAMNICKÁ, Z. *Dějiny našich cikánů.* Praha: Orbis, 1955.
- KAŠPAR, J. Začínají žít. *Obrana lidu: list Československé armády.* Praha: Naše vojsko, 16. 3. 1952, 6(65), s. 6. ISSN 0231-6218.
- Květy.* Praha: Rudé právo, 29. 10. 1953, 3(44), s. 1. ISSN 0023-5849.
- LANDWEHR, A. *Geschichte des Sagbaren. Einführung in die Historische Diskursanalyse.* Tübingen: edition diskord, 2004. ISBN 3-89295-713-4.
- LÁNSKÝ, O. Postkolonialismus a dekolonizace: základní vymezení a inspirace pro sociální vědy. *Sociální studia.* Brno: Munipress, 2014, 11(1), s. 41-60. ISSN 1214-813X.
- MAJEROVÁ, M. Roste nová cikánská generace. *Vlasta.* Praha: Mona, 29. 11. 1951, sv. 48, s. 8-9. ISSN 0139-6617.
- MALINA, A. Můj přítel Fabián. *Obrana lidu: list Československé armády.* Praha: Naše vojsko, 7. 1. 1955, 9(6), s. 4. ISSN 0231-6218.
- Můj přítel Fabián, *Pracující dorost: časopis pro výchovu pracujících dorostu.* Praha: Ministerstvo sociální práce a sociální péče, 1954, 4(8), s. [232b].
- Můj přítel Fabián. *Filmový přehled: Týdeník pro kulturní využití filmů.* Praha: Čs. státní film, 8. 1. 1955(1), s. (10). ISSN 0015-1645.
- Nový český film „Můj přítel Fabián“. *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa.* Praha: Komunistická strana Československa, 7. 1. 1955, 35-36(6), s. 3. ISSN 0032-6569.
- PAVELČÍKOVÁ, N. *Romové v českých zemích v letech 1945-1989.* Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004. ISBN 80-86621-07-3.
- PLECITÝ, F. Škola lidského štěstí. In: HRUŠKA, Stanislav. *Zahrada Čech: Sborník prací Kroužku začínajících autorů při Svazu čs. spis. v Ústí n. L. Ústí n. L.: Kraj. n. výb., 1955, s. 109-112.*
- Protokol IX. *řádného sjezdu Komunistické strany Československa: v Praze 25.-29. května 1949.* Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949.
- SARASIN, P. *Geschichtswissenschaft und Diskursanalyse.* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003. ISBN 3-518-29239-0

- SEKERA, J. Nepochopený Fabián. *Literární noviny: Týdeník pro kulturně politické a umělecké otázky*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 19. 2. 1955, 4(8), s. 4. ISSN 0459-5203.
- SCHMIDT, V. *Child Welfare Discourses and Practices in the Czech Lands: The Segregation of Roma and Disabled Children during the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Brno: Munipress, 2015. ISBN 978-80-210-7834-5 (online: pdf)
- SCHMIDT, V. *The Politics of Disability in Interwar and Socialist Czechoslovakia: Segregating in the Name of the Nation*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2019. ISBN 978 94 6372 001.
- SPURNÝ, M. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex, 2011. ISBN 978-80-904421-3-9.
- ŠEBOVÁ, B. „Škola Míru“ v Květušíně 1950–1954 (a její pokračování na Dobré Vodě u Prachatic) — kritická reflexe v historickém kontextu 50. let. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2009. Diplomová práce.
- ŠEFRANÁ, V. A. *Česká filmová dramaturgie pod dohledem ideologie 1945–1955*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. Disertační práce.
- Úprava poměru osob cikánského původu. Z oběžníku ministerstva vnitra ze dne 5. března 1952. *Věstník ministerstva školství, věd a umění*. Praha: Státní nakladatelství, 20. 4. 1952, 8(11), sv. 11, s. 153. ISSN 1802-5072.
- Ústava Československé republiky ze dne 9. května 1948 s úvodem a důvodovou zprávou. Praha: Státní nakladatelství, 1950.
- Z našich rozhlasových pořadů. *Práce*. Praha: Deník Práce, 20. 2. 1951, 7(42), sv. 42, s. 4. ISSN 0231-6374.
- WEISS, J. Na nové cestě. *Květy*. Praha: Rudé právo, 11. 9.1952, 2(37), s. 7. ISSN 0023-5849.
- WEISSOVÁ, J. Začínají žít. *Vlasta*. Praha: Mona, 26. 6. 1952, 6(26), sv. 26, s. 7. ISSN 0139-6617.

Jan Randák

Institute of Czech History, Faculty of Arts
(Ústav českých dějin, Filozofická fakulta)
Charles University (Univerzita Karlova)
nám. Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1
ORCID ID: 0000-0003-4135-3200
Jan.Randak@ff.cuni.cz